

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ І ПРОФЕСІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

У статті розглядаються теоретичні питання процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів. Основний акцент зроблено на аналізі сутності наукових категорій «комунікативна компетентність» і «професійне спілкування». Розглянуто основні підходи науковців до зазначених дефініцій, а також зміст комунікативної компетентності, встановлено основні її функції.

В статье рассмотрено теоретические вопросы процесса профессиональной подготовки будущих социальных педагогов. Акцентировано внимание на сути научных категорий «коммуникативная компетентность» и «профессиональное общение». Автор рассматривает основные подходы к этим научным категориям. Проанализировано содержание коммуникативной компетентности, установлены основные функции, которые она выполняет в будущей профессиональной деятельности социальных педагогов.

Theoretical questions of the process of the training future social teacher is considered in article. Accented attention on essences of the scientific category «communication competence» and «professional contact». The Author considers the main approaches to this scientific category. The Analyses contents communication competence as well as is installed main functions which she game of future professional activity social teacher.

За останні десятиліття в Україні різко зросла необхідність у соціальних педагогах, які здатні надати своєчасну та висококваліфіковану допомогу. Така потреба зумовлена об'єктивними причинами, зокрема, різким збільшенням соціального розшарування серед населення, зростанням соціально незахищених верств населення, втратою у дітей та молоді ідеалів попередньої епохи і брак нових цінностей, послабленням інституту сім'ї тощо. Усі ці та інші негативні зміни позначаються на всіх категоріях клієнтів, з якими доводиться працювати майбутньому соціальному педагогові. Звідси першочерговим завданням соціального педагога є надання кваліфікованої допомоги у вирішенні складних життєвих ситуацій.

Соціальні перетворення в суспільному житті держави неминуче зумовлюють необхідність запровадження нових методів та підходів у процесі професійної підготовки соціальних педагогів у ВНЗ. Сьогодні на порядку денному постало питання повної відмови від механічного передання знань на основі репродуктивного підходу. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ повинна бути спрямована на розвиток особистості студента. Викладачам необхідно стимулювати саморозвиток, створювати сприятливі умови для саморозкриття, активізувати творчий потенціал кожного студента. Майбутніх соціальних педагогів потрібно готувати так, щоб вони були здатні попереджувати та корегувати негативні соціальні прояви у суспільстві. Для цього доцільно запроваджувати нові форми та методи навчання, які б забезпечували високу пізнавальну активність студентів та підвищували їх комунікативну компетентність.

Професійне спілкування є вагомим чинником професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів. Зазначимо, що якість професійного спілкування безпосередньо впливає на характер виконання службових завдань та вирішення багатьох соціально-педагогічних проблем, створює необхідні умови зв'язків з різними категоріями населення, дозволяє послідовно й ефективно вирішувати складні професійні ситуації та надавати практичну допомогу клієнту.

На сьогоднішній день чимало науковців присвятило свої дослідження сфері комунікативної компетентності. Зокрема, А. Батаршев [3] вивчав здібності до спілкування; А. Егідес [6] аналізував основні труднощі у процесі спілкування; педагогічне спілкування вивчав А. Леонт'єв [9]; Б. Ломова [13] досліджувала співвідношення пізнання і спілкування.

Однак ґрунтовного дослідження зміст та сутності комунікативної компетентності соціальних педагогів не було здійснено.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні необхідності формування та розвитку комунікативної компетентності майбутнього соціального педагога в процесі теоретичної підготовки у ВНЗ. **Завдання:** дослідити зміст наукової категорії «комунікативна компетентність», визначити структуру комунікативної компетентності соціальних педагогів та її види і функції.

Компетентність – це результат освіти, що виражається в готовності суб'єкта ефективно організувати внутрішні та зовнішні ресурси для досягнення поставленої мети. Ми вважаємо, що компетентність є базовою характеристикою особистості, яка передбачає наявність знань, умінь та навичок, пов'язаних з виконанням професійної діяльності на високому рівні. Вона виражається в оволодінні студентами певним набором способів діяльності. Радою Європи визначено 5 основних (ключових) компетенцій, якими повинен володіти фахівець, а саме: 1) політична і соціальна (здатність приймати відповідальність, приймати участь у групових рішеннях, вирішувати конфлікти ненасильницьким методом); 2) життєдіяльність у багатокультурному суспільстві (контроль за проявами расизму, ксенофобії); 3) оволодіння усною та письмовою комунікацією; 4) інформаційна грамотність (оволодіння інформаційними технологіями); 5) здатність навчатися протягом усього життя.

Отже, на сьогоднішній день комунікативна компетентність є однією з найбільш вагомих компетенцій, якими повинен оволодіти фахівець, який працюватиме у соціальній сфері. Процес комунікації в наші дні – це динамічний обмін ідеями, поглядами, знаннями й інформацією, що проходить на різних рівнях: формальному, неформальному, інтелектуальному, емоційному. Незважаючи на інноваційні технологічні досягнення в сфері зв'язку, життя щодня вимагає від соціального педагога кваліфікованої комунікативної діяльності. Тому, зрозуміло, що ці питання стають предметом наукового дослідження.

Термін «комунікація» є латинізацію давньогрецького відповідника, первинне значення якого – «сполучення», «зв'язок». За століття свого існування це слово застосовується у багатьох сферах людської діяльності. З усіх існуючих умовно можна виокремити такі основні його значення: технічне, де комунікація розглядається як спосіб зв'язку об'єктів матеріального та духовного світу; біологічне, де цей термін вживається для опису сигнальних способів зв'язку у тварин, птахів, комах; соціальне, що використовується для визначення між особистісної взаємодії у людському суспільстві.

Наукові терміни «комунікація» та «спілкування» тісно пов'язані між собою, адже мають певні спільні риси. О.О. Леонтьєв [9] вбачає спільною ознакою те, що ці категорії є засобом особистісної взаємодії у процесі діяльності для виконання певного завдання. У праці Г.М. Андрєєвої [1] спілкування та комунікація характеризуються можливістю розширення та поповнення інтелектуального потенціалу особистості у процесі пізнавального та творчого розвитку.

У науковій літературі відображені також певні розбіжності у трактуванні цих наукових категорій. Зокрема Е. Руденський [14], розглядає спілкування як реальну взаємодію суб'єктів, за якої відбувається обмін досвідом, знаннями, навичками, вміннями, раціональною та емоційною інформацією. Комунікація, відповідно, характеризується як інформаційний процес, що використовується для передання повідомлень будь-якій динамічній системі, котра здатна приймати, аналізувати та зберігати надану інформацію.

Ми вважаємо, що за такої інтерпретації поняття «спілкування» та «комунікації» відрізняються певними особливостями. Так, спілкування має суспільно-практичний, матеріально-практичний, духовний та інформаційний характер, тоді як комунікація відображає інформаційний процес – передання певних повідомлень. Крім того, у спілкуванні немає відправника й отримувача повідомлення (як у комунікації), а є співбесідники – рівноправні учасники міжособистісної взаємодії. Також у комунікації застосовується односпрямований процес руху інформаційних потоків, коли інформація йде лише в один бік, а у спілкуванні інформація циркулює між партнерами, оскільки вони рівною мірою активні. Аналізуючи наукову літературу та беручи до уваги власні спостереження, ми можемо декларувати, що у навчально-виховному процесі комунікація та спілкування є ідентичними.

Для аналізу перебігу комунікативних процесів варто з'ясувати їх структурні компоненти, до яких відносяться: предмет, потреба, мотиви, дії, завдання, засоби, продукти, учасники. Окремим компонентом є зв'язок, який виникає між учасниками спілкування. Безумовно, всі структурні компоненти спілкування та комунікації взаємопов'язані та не існують відособлено, що свідчить про їхню приналежність до єдиної сфери людської взаємодії, в якій вони є активними інструментами. Існує ще один компонент – середовище, в якому реалізується взаємодія між учасниками спілкування.

А. В. Батаршев [3] та А. А. Бодалев [5] називають комунікацію механізмом, який забезпечує існування та розвиток людських відносин. З іншого боку, під цим поняттям розуміють обмін інформацією між складними динамічними системами, які здатні приймати інформацію, накопичувати її, та передавати. Науковці трактують комунікацію як: спосіб діяльності, що полегшує взаємне пристосування людей; як акт відправлення інформації від мозку однієї людини до іншої [9]; специфічний обмін інформацією, процес переданням емоційного та інтелектуального змісту [10].

Вивчення та аналіз наукових джерел [2; 3; 6; 11; 13] дозволили нам визначити специфіку комунікації. По-перше, комунікація передбачає наявність єдиного комунікативного простору, в якому учасники є активними. За умови наявності взаєморозуміння між учасниками комунікативної взаємодії досягається зворотній зв'язок. Специфічним для процесу комунікації є й те, що інформація, яка пройшла з одного кінця і повернулася назад, об'єднує партнерів в єдине інформаційне поле. Загальний зміст виробляється за умов чіткого визначення предмета і змісту комунікації, розуміння та усвідомлення того, про що розмовляють комуніканти під час комунікативного акту.

По-друге, характер обміну інформацією визначається наявністю взаємовпливу між комунікантами за допомогою системи знаків, а його ефективність можна виміряти якістю цього впливу. В цьому випадку комунікативний вплив можливий, коли комунікатор та реципієнт наділені ідентичною системою кодування і декодування (говорять однією мовою та використовують одну знакову систему).

По-третє, у комунікантів має бути ідентичне розуміння ситуації спілкування. Зазначимо, що навчально-виховний процес – це, передусім комунікативна взаємодія викладача та студента. Під час вивчення навчальних дисциплін відбувається обмін інформацією та досвідом, поширюються моральні засади суспільства, формується певна система знань, умінь та навичок, що власне і є процесом комунікації. Комуніканти навчально-виховного процесу активно взаємодіють та впливають один на одного, налагоджують спільну діяльність, вирішують різні педагогічні завдання. Комунікативна взаємодія викладача та студента має суспільний, практичний, духовний, виховний та інформаційний характер, кожен з учасників міжособистісної комунікативної діяльності є рівноправним партнером.

Термін «комунікативна компетентність» запропонував Д. Хаймс у 1972 р.; він ще вказав на вміння використовувати мову у різних соціальних контекстах. С. Савігнон інтерпретувала значення терміна «комунікативна компетентність» як «вміння спілкуватись у реальному комунікативному оточенні» [15]. Зазначимо, що комунікативна компетентність належить до сфери знань людини. Її можна розвивати, підтримувати, оцінювати через мовленнєву діяльність. Науковці М. Кузьміна [8], П. Підкасистий і М. Портнов [12] та інші визначають комунікативну компетентність як систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації у певному колі ситуацій. Отже, комунікативна компетентність є своєрідною готовністю до комунікативної діяльності, можливістю та вмінням спілкуватися.

Комунікативна компетентність полягає у досягненні трьох напрямків здійснення професійного спілкування: комунікативного, інтерактивного та перцептивного. Л. Е. Орбан-Лембрик виокремлює такі різновиди професійного спілкування: представницьке, пізнавальне, переконувальне, експресивне, сугестивне, ритуальне [10]. Представницьке спілкування передбачає взаємодію учасників як представників певних груп, що здійснюється у формі переговорів, нарад. Пізнавальне спілкування спрямоване на розширення інформаційного фонду партнера. Переконувальне професійне спілкування зумовлює в учасників спілкування певні почуття, формує ціннісні орієнтації й установки, переконує в правомірності тих чи інших стратегій взаємодії. Особливістю експресивного професійного спілкування є формування у партнера психологічного

настрою, спонукання його до необхідних дій. Сугестивне професійне спілкування має за мету вплинути на партнера для зміни його мотивації та поведінки. Ритуальне спілкування закріплює й підтримує певні стосунки в професійній сфері та зберігає ритуальні закони установи.

Є.В. Руденський вказує на багатофункціональність спілкування у сфері професійних стосунків [14]. Так, серед основних функцій визначено: інструментальну, інтегративну, функцію самовираження, трансляційну, функцію контролю, соціалізації та експресивну. Інструментальна функція характеризує професійне спілкування як певний соціальний механізм, що надає можливість учасникам професійної діяльності отримати й передати інформацію, необхідну для здійснення певної дії. Професійне спілкування здатне виконувати інтегративну функцію, тобто мовна взаємодія є засобом об'єднання учасників службового колективу для виконання професійних завдань. За умов здійснення функції самовираження професійне спілкування допомагає майбутнім соціальним педагогам самоутвердитися, продемонструвати особистісний інтелект і психолого-педагогічний потенціал. Трансляційна функція характеризує передачу конкретних способів діяльності, оцінок та думок. Експресивна функція допомагає учасникам професійного спілкування виразити й зрозуміти емоційні переживання один одного. Функція соціалізації сприяє розвитку навичок культури професійного спілкування, а функція контролю покликана регламентувати поведінку й мовні акції учасників професійної взаємодії. Для того, щоб професійне спілкування було позитивним усі функції повинні тісно взаємодіяти і взаємодоповнювати одна одну.

Функції спілкування породжують велику кількість його видів. Аналіз наукової літератури [4; 7] дозволяє виокремити певні групи спілкування. Так, до групи, що класифікується за участю чи неучастю мови, відноситься вербальне (словесне) та невербальне спілкування. За формою реалізації засобів мовного коду спілкування можна поділити на усне і письмове. Спілкування за своєю темою буває політичним, науковим, побутовим, релігійним, філософським тощо, а за метою – діловим і розважальним. Категорія офіційності поділяє спілкування на офіційне та неофіційне. За мірою контрольованості спілкування поділяють на формальне і неформальне. За кількістю співрозмовників спілкування буває: внутрішнім, міжособистісним, спілкуванням у межах малої мовної групи, публічним, масовим та міжнародним (міжкультурним). За соціальними чинниками спілкування можна поділити на особистісно-зорієнтоване та на соціально-зорієнтоване, а за своєю формою – на закрите, відкрите, змішане. За свободою вибору партнера – ініціативне та вимушене; за тривалістю – постійне, періодичне, короткотривале та довготривале; за типом зв'язків – діалогічне та монологічне; а за результативністю спільної взаємодії та досягнутим ефектом – необхідне, бажане, нейтральне, небажане.

Ефективність спілкування залежить від наявності позитивних умов, співпадання мотивів учасників комунікації, значущості для співбесідників предметної сфери спілкування, відсутності бар'єрів спілкування, що можуть виникати через соціальні, релігійні, професійні, рангові, вікові, гендерні відмінності й ін.

Отже, комунікативна компетентність є необхідною складовою професійної підготовки майбутнього соціального педагога, системою внутрішніх ресурсів, які необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії з клієнтами, синтезом теоретичних і практичних знань щодо реалізації функцій в процесі комунікативної професійної діяльності. Вона – необхідний майбутньому соціальному педагогові рівень сформованості досвіду міжособистісної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Социальная психология. / Г. М. Андреева. – М.: Асток-Пресс, 1998. – 376 с.
2. Бабич Н. Д. Лінгво-психологічні основи навчання і вивчення мови / Н. Д. Бабич – Чернівці: Рута, 2000. – 176 с.
3. Батаршев А. В. Диагностика способности к общению / А. В. Батаршев. – СПб.: Питер, 2006. – 176 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
5. Бодалев А. А. Психологическое общение / А. А. Бодалев. – М.: Изд-во Ин-тута практической психологии; Воронеж: Н.П.О. «Модек», 1996. – 256 с.
6. Егидес А. П. Лабиринты общения / А. П. Егидес. – М.: Филинь, 2001. – 392 с.
7. Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.

8. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности педагога и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
9. Леонтьев А. А. Педагогическое общение. – 2-е изд., перераб. и доп. / А. А. Леонтьев. – М. – Нальчик: Эль-Фа, 1996. – 95 с.
10. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості та спілкування. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2004. – 576 с.
11. Панфилова А. П. Тренинг педагогического общения: учеб. пособие для студ. Вузов обучающихся по спец. «Педагогика и психология». / А. П. Панфилова. – М.: Академия, 2006. – 336 с.
12. Пидкасистый П. И., Портнов М. Л. Искусство преподавания. / П. И. Пидкасистый., М. Л. Портнов. – М.: Народное образование. – 1998. – 220 с.
13. Познание и общение / Под ред. Б. Ф. Ломова. – М.: Наука, 1988. – 208 с.
14. Руденский Е. В. Социальная психология: курс лекций / Е. В. Руденский. – М.: ИНФА – М, 2000. – 224 с.
15. Savignon S.J. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice. – Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company, 1983. – 322 p.